

Dossier

L'altra faccia dell'amore. Quattro parole chiave per lo studio del ruolo delle donne regali nelle corti ellenistiche.

Stefano Caneva

1. Pausania, 1.10.3 (Tome I, *L'Attique*, éd. M. Casevitz, trad. F. Chamoux, Paris 1992).

3 Εἰώθασι δὲ ἀνθρώποις φύεσθαι δι' ἔρωτα πολλὰ συμφοραί. Λυσίμαχος γὰρ ἠλικία τε ἤδη προήκων καὶ ἐς τοὺς παῖδας αὐτός τε νομιζόμενος εὐδαίμων καὶ Ἀγαθοκλεῖ παίδων ὄντων ἐκ Λυσάνδρας Ἀρσινόην ἔγημεν ἀδελφὴν Λυσάνδρας· ταύτην τὴν Ἀρσινόην φοβουμένην ἐπὶ τοῖς παισὶ, μὴ Λυσιμάχου τελευτήσαντος ἐπ' Ἀγαθοκλεῖ γένωνται, τούτων ἕνεκα Ἀγαθοκλεῖ ἐπιβουλεύσαι λέγεται. Ἦδη δὲ ἔγραψαν καὶ ὡς Ἀγαθοκλέους ἀφίκοιτο ἐς ἔρωτα ἢ Ἀρσινόη, ἀποτυγχάνουσα δὲ ἐπιβουλεύσαι [λέγουσιν] Ἀγαθοκλεῖ θάνατον. Λέγουσι δὲ καὶ ὡς Λυσίμαχος αἰσθόιτο ὕστερον τὰ τολμηθέντα ὑπὸ τῆς γυναικός, εἶναι δὲ οὐδὲν ἔτι οἱ πλέον ἡρμηρωμένῳ φίλων ἐς τὸ ἔσχατον.

3 L'amour est souvent pour les hommes cause de bien des malheurs. Alors que Lysimaque était déjà avancé en âge et qu'on le tenait pour un homme heureux en ce qui concernait ses enfants, alors qu'en outre son fils Agathocle avait des enfants de Lysandra, Lysimaque donc épousa Arsinoé, une sœur de Lysandra. Cette Arsinoé, craignant de voir ses enfants, après la mort de Lysimaque, tomber au pouvoir d'Agathocle, se mit pour cela, dit-on, à comploter contre Agathocle. Certains auteurs ont écrit aussi qu'à ce moment Arsinoé s'était éprise d'Agathocle, mais qu'elle n'arrivait pas à ses fins, et complota alors la mort d'Agathocle. On dit aussi que Lysimaque s'était rendu compte, par la suite, de ce que sa femme avait osé faire, et qu'il n'avait plus rien eu dans sa vie, abandonné absolument de tous ses amis.

2. I. Iasos 4.

A) III.79-91

τας τὰ μέγιστα, αἰρεῖσθω κα[τ ἐ]νια[υτόν ἱέρειαν] παρθένον βασιλίσσης Ἀφρο[δίτης Λα]οδίκης· [ἐν δὲ] ταῖς ἐξόδοις ἐχέτω στρό[φιον μεσ]όλευκο[ν· καὶ αὐ]τῇ μὴ ἐξέστω δις ἱερητεῦ[σαι]]ετ[τὴν τι]- μὴν ἐν τῷ μηνὶ ἰῶν Ἀφροδι[οιδῶν] τῆι (e.g.) πεντεκαιδεκάτῃ,] ἐν ἧι γέγονεν ἡμέραι ἡ βασιλι[σσα Λαοδίκη, παρα]- γινέσθωσαν πάντες εν[ ] ἔτι δὲ οἱ γα]- μόντες καὶ αἱ γαμούμενα[ι ἄμια μετὰ τὴν τῶν γάμων σὺν]- ερξιν θυέτωσαν βασιλίσσ[ῃ Λαοδίκη] κατὰ δύ]- ναμιν ἕκαστοι ὃ ἂν π[ ] βα]- σιλίσσης συνπομπ[ευέτωσαν]] αἱ ἱέρειαι πάσαι καὶ αἱ [παρθένοι αἱ μέλλουσαι γα]- μετῆσαι ἐν τῷ [ ]]

B) I.15-16

γεγράφεικα Στρουθί[ωνι τῷ διοικητῇ]

3. Teocrito, XVII.34-50 (R. Hunter, *Theocritus. The Encomium of Ptolemy*, Cambridge 2003).

οἶα δ' ἐν πινυταῖσι περικλειτὰ Βερενίκα
ἔπρεπε θηλυτέρης, ὄφελος μέγα γεναμένοισι 35
ταῖ μὲν Κύπρον ἔχοισα Διώνας πότνια κούρα
κόλπον ἐς εὐαδὴ ραδινὰς ἐσεμάξατο χεῖρας·
τῷ οὐπω τινὰ φαντὶ ἀδεῖν τόσον ἀνδρὶ γυναικῶν
ὄσσον περ Πτολεμαῖος ἐὼν ἐφίλησεν ἄκοιτιν.
ἦ μὰν ἀντεφιλείτο πολὺ πλέον. ὠδέ κε παυσί 40
θαρσῆσας σφετέρουσιν ἐπιτρέποι οἶκον ἅπαντα,
ὄπποτε κεν φιλέων βαίνῃ λέχος ἐς φιλεούσης·
ἀστόργου δὲ γυναικὸς ἐπ' ἀλλοτρίῳ νόος αἰεὶ,
ρήιδιοι δὲ γοναί, τέκνα δ' οὐ ποτεοικότα πατρί.
κάλλει ἀριστεύουσα θεάων πότν' Ἀφροδίτα, 45
σοὶ τήνα μεμέλητο· σέθεν δ' ἕνεκεν Βερενίκα
εὐειδῆς Ἀχέροντα πολύστονον οὐκ ἐπέρασεν,
ἀλλὰ μιν ἀρπάξασα, πάροισ' ἐπὶ νῆα κατελθεῖν
κυανέαν καὶ στυγνὸν αἰεὶ πορθμῆμα καμόντων,
ἐς ναὸν κατέθηκας, ἕως δ' ἀπεδάσσα τιμᾶς. 50

How outstanding among women of sense was renowned Berenice, a great boon to her parents. The controller of Cyprus, the powerful daughter of Dione, pressed her delicate hands upon Berenice's fragrant breast; thus they say that no woman has ever yet so pleased her husband as Ptolemy loved his wife. (40) Indeed he was much more loved in return. This is how one might with confidence entrust the whole house to one's children when going with love to the bed of a loving wife; the mind of a woman without affection is, however, always elsewhere, and for her giving birth is a light matter, and the children do not resemble the father. Supreme in the contest of beauty, queen among goddesses, Aphrodite, to your heart was this woman dear; through you fair Berenice did not cross Acheron, the cause of so much lamentation, but before she descended to the black boat and the ever-hateful ferryman of those who have passed on, you snatched her up, (50) set her

in your temple, and gave her a share in your own honor. In her kindness to all mortals she inspires gentle loves, and easy to bear are the cares she bestows upon the yearning lover.

4. *H.H.* XII (Inni Omerici, a cura di C. Càssola, Milano 1999⁷).

Ἡρην αἰείδω χρυσόθρονον, ἦν τέκε Ῥεΐη,
ἀθανάτην βασιλείαν, ὑπείροχον εἶδος ἔχουσαν,
Ζηνὸς ἐριγδούποιο κασιγνήτην ἄλοχόν τε,
κυδρὴν, ἦν πάντες μάκαρες κατὰ μακρὸν Ὀλυμπον
ἀζόμενοι τίουσιν ὁμῶς Διὶ τερπικεραύνῳ.

Bra io canto, dal trono d'oro, che Rea ha generato,
regina immortale che ha la bellezza suprema;
di Zeus dal tuono profondo sorella e consorte,
dea gloriosa, che tutti i beati nel vasto Olimpo,
venerandola, onorano al pari di Zeus che gioisce del fulmine.

Bibliografia selezionata

- Bernard 2003 = N. Bernard, *Femmes et société dans la Grèce classique*, Paris 2003.
- Caneva, à paraître = S.G. Caneva, *Courtly Love, Stars, and Power. The Queen in 3rd Century Royal Couples, through Poetry and Epigraphic Texts*, in M.A. Harder, R.F. Regtuit, G.C. Wakker (eds), *Hellenistic Poetry in Context*, «Hellenistica Groningana».
- Caneva, à paraître = S.G. Caneva, *Queens and Ruler Cults in Early Hellenism: Remarks on Festivals, the Administration and the Ideological Meaning of the Cults*, «Kernos» (2012).
- Carney 1991 = E. Carney, *What's in a Name? The Emergence of a Title for Royal Women in the Hellenistic Period*, in S.Pomeroy (ed.), *Women's History and Ancient History*, Chapel Hill – London 1991, 154-172.
- Carney 1993 = E. Carney, *Foreign Influences and the Changing Role of Royal Macedonian Women*, «Ancient Macedonia» 5 (1993), 313-323.
- Carney 1994 = E. Carney, *Arsinoe before She was Philadelphus*, «AHB» 8 (1994), 123-131.
- Carney 1995 = E. Carney, *Women and Basileia: Legitimacy and Female Political Action in Macedonia*, «CJ» 90 (1995), 367-391.
- Carney 2000 = E. Carney, *Women and Monarchy in Macedonia*, Norman 2000.
- Carney 2000b = E. Carney, *The Initiation of Cult for Royal Macedonian Women*, «CPh» 95.1 (2000), 21-43.
- Carney 2003 = E. Carney, *Women in Alexander's Court*, in J. Roisman (ed.), *Brill's Companion to Alexander the Great*, Leiden – Boston 2003, 227-252.
- Carney 2005 = E. Carney, *Women and dunasteia in Caria*, «AJPh» 126 (2005), 65-91.
- Carney 2006 = E. Carney, *Olympias. Mother of Alexander the Great*, New York – London 2006.
- Loroux 1991 = N. Loroux, *Qu'est-ce qu'une déesse?*, in P. Schmitt-Pantel (éd.), *Histoire des femmes. I. L'antiquité*, Paris 1991, 31-62.
- Mirón Pérez 1998 = M.D. Mirón Pérez, *Cómo convertirse en diosa: Mujeres y divinidad en la Antigüedad Clásica*, «Arenal» 5.1 (1998), 23-46.
- Mirón Pérez 1998b = M.D. Mirón Pérez, *Olimpia, Eurydice y el origen del culto dinástico en la Grecia helenística*, «Florilib» 9 (1998), 215-235.
- Müller 2009 = S. Müller, *Das hellenistische Königspaar in der medialen Repräsentation Ptolemaios II. und Arsinoe II.*, «Beiträge zur Altertumskunde» 263, Berlin – New York 2009.
- Ogden 1999 = D. Ogden, *Polygamy, Prostitutes, and Death: The Hellenistic Dynasts*, London 1999.
- Pirenne-Delforge 1994 = V. Pirenne-Delforge, *L'Aphrodite grecque*, «Kernos» Suppl. 4, Liège 1994.
- Pirenne-Delforge – Pironti 2009 = V. Pirenne-Delforge, G. Pironti, *La féminité des déesses à l'épreuve des épicièses: le cas d'Héra*, in L. Bodiou, V. Mehl (éds), *La religion des femmes en Grèce ancienne*. Mythes, cultes et société, Rennes 2009.
- Pironti 2007 = G. Pironti, *Entre ciel et guerre. Figures d'Aphrodite en Grèce ancienne*, «Kernos» Suppl. 18, Liège 2007.